

УДК 94-028.16:355.48(470+571:477)"2014/2015"
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2024.06.1753>

НАРАТИВНІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ В УСНИХ ІСТОРІЯХ УКРАЇНСЬКИХ ВОЇНІВ ПРО 2014—2015 РОКИ

Галина БОДНАР

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7972-8111>

кандидатка історичних наук, доцентка,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра новітньої історії України
імені Михайла Грушевського,
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: halyna.bod@gmail.com

Актуальність теми визначається потребою ґрунтовно-го аналізу зібраного і зархівованого джерельного матеріалу про досвіди російської війни в Україні з 2014 р. В своїй розвідці приверну увагу до початку війни (2014—2015 рр.) в усноісторичних записах із мобілізованими, добровольцями, кадровими військовими. Весною 2022 р. люди масово йшли до військкоматів і вступали до лав тероборони, багато добровольцями пішли на війну як і весною-влітку 2014 р. Вони проходять схожий шлях — шлях людини, яка потрапила на війну, яка з нею справляється, яку чекає повернення до цивільного життя.

Метою дослідження є проаналізувати наративні репрезентації досвіду початку російської війни в Україні (2014—2015 рр.) в усних історіях українських воїнів. Як дослідниця усної історії не ставлю завданням реконструювати воєнний досвід, а зосереджуюся на змісті, тобто на тому, що саме розказували, до чого була прикута більша наративна увага, що і чому, навпаки, залишилося непроговореним, а також якими були форми і наративні стратегії розповідей, тобто як говорилося. *Об'єктом* дослідження є досвіди українських воїнів про початок російсько-української війни в 2014—2015 роках, *предметом* — свідчення воїнів, зібрані методом усної історії. *Методологічною* основою роботи є усна історія як, по-перше, якісний процес дослідження, яке ґрунтується на особистому інтерв'юванні, що дає змогу розуміти смисли, інтерпретації, суб'єктивний досвід, і, по-друге, як історичне першоджерело для наративного аналізу.

Ключові слова: досвіди війни, російсько-українська війна, українські воїни, усна історія, наративний аналіз.

Halyna BODNAR

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7972-8111>

Candidate of History, Associate Professor,

Ivan Franko National University of Lviv,

Mykhailo Hrushevsky Chair

of Contemporary History of Ukraine,

1, Universytetska Str., 79000, Lviv, Ukraine,

e-mail: halyna.bod@gmail.com

NARRATIVE REPRESENTATIONS OF THE RUSSIAN WAR IN UKRAINE IN THE ORAL HISTORIES OF UKRAINIAN SOLDIERS ABOUT THE YEARS 2014—2015

Introduction. In 2014—2015, Ukrainian oral historians faced the challenge of documenting testimonies of the ongoing Russo-Ukrainian war. The story we are engaged in recording may have a beginning, but it is still unfolding and has no clear end. The records of the recent events distinguish Ukrainian oral history, making it unique in the region and the world generally; thanks to them a unique source basis is currently being formed for future memory studies.

The relevance of this article is determined by the possibility of analyzing the collected and archived source material about the experiences of the Russian war in Ukraine since 2014. In the article, I will draw attention to the beginning of the war (2014—2015) in oral history recordings with mobilized soldiers, volunteers, and military personnel. In spring 2022, people went en masse to the military recruitment centers and joined the Territorial Defense units. Many volunteered for war, as in spring of 2014. They are going through a similar path — the path of a person who went off to war, is coping with it and will have to return to civilian life.

The purpose of the proposed investigation is to analyze the narrative representations of the experiences of the beginning of the Russian war in Ukraine (2014—2015) in the oral histories of Ukrainian soldiers. As a researcher of oral history, I do not aim to reconstruct the war experience, but rather focus on the content, i. e., on what was exactly told, what was in the spotlight of the narrative attention, what and why, on the contrary, remained unspoken, as well as what the forms and narrative strategies of the stories were, i. e., how they were told.

The object of the research is the experiences of Ukrainian soldiers about the beginning of the Russo-Ukrainian war in 2014—2015, and *the subject* — testimonies of soldiers, collected by the method of oral history. *The methodological basis* of the research is oral history as a method based on personal interviewing, which makes it possible to understand meanings, interpretations, subjective experience, and as a historical source for narrative analysis.

Conclusion. The analysis of the oral history interview as a holistic story allowed arriving at several important conclusions about the methodology of oral history of war and narrative representations of war experiences in recordings with combatants. The in-depth semi-structured thematic interview method did not work in the recordings with the soldiers. The narrators opened up not at the beginning of the conversation in the introductory narrative part, but later in the answers to the questions. The narrative representations concerned primarily the eve of the war, the first combat experience and especially the life after the demobilization, (non)return to civilian life and the present time.

Keywords: war experiences, Russo-Ukrainian war, Ukrainian soldiers, oral history, narrative analysis.

Вступ. Вже у 2014—2015 роках в Україні й за кордоном з'явилося чимало ініціатив з документування Революції гідності та російсько-української війни, яка тільки розгорталася. Після широкомасштабного російського вторгнення в лютому 2022 р. інтерв'ювання стало важливим методом фіксації свідчень про нещодавні події. Серед великого масиву записаних свідчень про російську війну в Україні частка усної історичної інтерв'ю з військовими, добровольцями і мобілізованими, які несуть основний тягар з відбиття агресії, не така вже й ґрунтовна. А, тим більше, на тлі великого масиву воєнної літератури — після 2014 р. в інформаційному просторі можна легко віднайти журналістські документальні проекти¹, а опубліковані збірники свідчень [1; 2; 3; 4] і воєнні щоденники [5; 6] формують вже окрему нішу літератури про сучасну війну. Усні історії війни фіксують насамперед державні структури². Український інститут національної пам'яті в співпраці з істориками Запорізького національного університету з 2015 р. видає п'ять випусків серії «Усна історія російсько-української війни» з повними транскриптами інтерв'ю [7; 8; 9; 10; 11] і організував платформу онлайн-архіву усних свідчень (тепер закрито з міркувань безпеки)³. Є також чимало локальних громадських і менше академічних ініціативи з документування українських воїнів.

На відміну від опублікованих спогадів, усні записи дають досліднику змогу працювати з цілісним історичним джерелом — текстом і можливістю звернутися до аудіо/відео файлу запису інтерв'ю; застосувати не лише реконструктивний, а й нарративний (текстуальний) аналіз — бачити, як розгорталася розповідь, які присутні нарративи і як вони представлені, що замовчувалося. Усну історію в Україні завжди вирізняло спрямування на вивчення історії й пам'яті «звичайної людини» на тлі відомих макропроцесів і офіційних моделей минулого. Усні проекти дають змогу зафіксувати досвід пересічного учас-

ника, які малоймовірно їх самі збережуть. Такі усні історії є корпусом джерел, що доповнюють опубліковані щоденники і спогади.

У своїй розвідці приверну увагу до початку російської війни в Україні з 2014 р. в усноїсторичних записках із мобілізованими, добровольцями, кадровими військовими. Досвіди війни після лютого 2022 р. децю перекривають попередні, особливо з гарячих 2014—2015 років. Весною 2022 р. люди масово йшли до військкоматів і вступали до лав тероборони, багато добровольцями пішли на війну як і весною-влітку 2014 року. Вони проходять схожий шлях — шлях людини, яка потрапила на війну, яка з нею справляється, яку чекає повернення до цивільного життя.

Усна історія — це спогади про пережите, але з дуже відчутними контекстами моменту запису. Тому записані до повномасштабного російського вторгнення в лютому 2022 р. інтерв'ю дають змогу побачити емоційне і психологічне самопочуття воїнів-учасників, їхню (не)адаптацію до цивільного життя, аналіз суспільно-політичної ситуації, ставлення до мобілізації та до ведення війни станом на конкретний момент свідчення — питання, які неминуче знову постають перед українським суспільством. Означені моменти обумовлюють як наукову, так і суспільно-політичну *актуальність* дослідження.

На сьогодні (в тому числі завдяки діяльності Української асоціації усної історії⁴) розуміння важливості етики і наукового підходу до збору свідчень, джерельного потенціалу зархівованих записів і відповідальності дослідника дедалі більше утверджується в українських дослідницьких практиках, що не може не тішити усного історика. Я хочу піти далі. *Метою* дослідження є проаналізувати нарративні репрезентації досвідів початку російської війни в Україні (2014—2015 роки) в усних історіях українських воїнів. Адже, попри велику кількість проектів з усної історії війни, важко натрапити на ґрунтовне вивчення зібраних свідчень. Відповідальність дослідника — це не тільки грамотна підготовка й організація проекту документування сучасної війни, але й те, щоб зібрані матеріали були належно зархівовані, зберігалися і продукували нове наукове знання. *Об'єктом* дослідження є досвіди українських воїнів про початок російсько-української війни в 2014—2015 роках, *предме-*

¹ Див., наприклад, документальний проект «After Ilovaisk» фотографів Макса Левіна і Маркіяна Лисейка, у рамках проекту створено сайт, який поповнюють усні свідчення. URL: <http://afterilovaisk.com/>.

² Український інститут національної пам'яті з 2015 року втілює проект «Усна історія російсько-української війни». URL: <https://uinp.gov.ua/usna-istoriya/ato-usna-istoriya>.

³ Архів усної історії. Платформа Українського інституту національної пам'яті. URL: <https://ui.uinp.gov.ua/uk/archive>.

⁴ Українська асоціація усної історії. URL: <https://oralhistory.com.ua/>.

том — свідчення воїнів, зібрані методом усної історії. *Методологічною* основою роботи є усна історія як, по-перше, якісний процес дослідження, яке ґрунтується на особистому інтерв'юванні, що дає змогу розуміти смисли, інтерпретації, суб'єктивний досвід, і, по-друге, як самодостатнє історичне першоджерело для наративного (текстуального) аналізу.

Як дослідниця усної історії не ставлю завданням реконструювати воєнний досвід, а зосереджуюся на змісті, тобто на тому, що саме розказували, до чого була прикута більша наративна увага, що і чому, навпаки, залишилися непроговореним, а також якими були форми і наративні стратегії розповідей, тобто як говорилося. Це важливо для того, щоб розуміти, про що ці свідчення, але й також щоб проаналізувати дослідницький досвід — як (не)працюють «класичні» техніки підготовки і проведення інтерв'ю в проєктах про сучасну війну, як вибудовувати такі розмови надалі тому, що запит на інтерв'ю з військовими актуальний і буде таким й надалі, зокрема, вже після війни.

Свої міркування будуватиму на джерельній базі академічного усноісторичного проєкту зі запису свідчень воїнів російсько-української війни, реалізованого Центром усної історії та біографістики на історичному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка в 2017—2021 роках. Метою проєкту було записати усні свідчення учасників російсько-української війни (мобілізованих, бійців добровольчих батальйонів, кадрових військових, медиків) про їхні досвіди участі. За п'ять років збрали близько 150 аудіозаписів, які зберігаються в архіві Центру і ще не були введені до наукового обігу.

В тексті проаналізовано частину усних історій з архіву, а саме — записи, зроблені впродовж 2018 р. (другого року проєкту), коли вже апробованою була програма інтерв'ю і за перший рік набуто досвіду таких записів. Вибрано також лише ті інтерв'ю, наратори яких були учасниками бойових дій 2014—2015 років. В сумі це 32 аудіоінтерв'ю з мобілізованими, бійцями добровольчих батальйонів, кадровими військовими, медиками. З міркувань безпеки прізвища, імена та інша персональна інформація, що може їм зашкодити в умовах сучасної війни, є закритою.

В проєкті працювали за єдиною наперед виробленою методикою, файли аудіозаписів зархівовані, належно заповнена супровідна документація (дозвіл на використання, протокол, персоналія, паспортний

лист), містяться докладні транскрипти. Щоправда, широкою була вибірка, що характерно для багатьох проєктів з усної історії незавершеного минулого. На практиці склався навіть не зовсім класичний приватний шлях пошуку оповідачів (так звана «снігова куля») тому, що записи проводили не одна чи кілька людей у проєкті, як це часто буває. Записи проводили різні інтерв'юери, їх було багато, тому зібрані свідчення воїнів з різних військових з'єднань ЗСУ і різних добровольчих формувань, що є водночас і перевагою. Метод «снігової кулі» дав би змогу очевидно записати більше усних історій воїнів-побратимів лише з кількох військових формувань⁵. Інтерв'ю не проводили відразу після повернення військових з фронту, розуміючи, що посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) — довготермінова реакція на стрес, розвивається не одразу. Його вияви з'являються через щонайменше чотири тижні після травматичної події.

Окрім працівників Центру усної історії та біографістики до інтерв'ювання були залучені студенти. Інтерв'ю з воїнами було одним з варіантів програм на вибір. Тому інтерв'юери самі вибирали розмову про воєнний досвід, маючи вже на приміті потенційних оповідачів чи оповідачку. До записів залучалися студенти-історики, які навчалися в магістратурі чи на бакалавраті, слухали курс з усної історії. Перед записами робився детальний інструктаж з підготовки і запису інтерв'ю, проговорювалися етичні питання. Дехто зі студентів вже мав досвід запису інтерв'ю в рамках попередніх навчальних курсів чи своєї професійної діяльності. На нашу думку, деколи воїнам було легше погодитися на інтерв'ю і розкритися в розмові не досвідченому науковцю, а зацікавленій молодій особі. Їй можна було донести пережите простими зручними словами і тією мірою, яку вважали достатньою, щоб не надто заглиблюватися у війну, яку переважно хотіли забути.

Основна частина. Наративна частина в глибинних інтерв'ю про воєнний досвід

Доброю практикою в усній історії вважається глибинне напівструктуроване автобіографічне чи тематичне (проблемне) інтерв'ю, яке зазвичай використовують для «тестування» свідомості оповідачів за мінімального втручання інтерв'юера в процес згаду-

⁵ Про методологічні виклики в дослідницькій роботі зі зрхівованими усними свідченнями українських військових і добровольців 2014—2015 років йдеться в окремій статті авторки [12].

вання людини про пережиті події, а отже, вибудовування ним/нею нарації, творення своєї оповіді.

Програму з мобілізованими, добровольцями і військовими розробляли як глибинне напівструктуроване тематичне інтерв'ю, що передбачає дві частини: широке наративне запитання (про себе і участь у війні) і далі орієнтовний перелік запитань, згрупованих у тематичні блоки. Наперед запитували про тематику або відомості військового характеру, що становлять державну таємницю. Попереджали, що відповідати на усі питання не є обов'язково, а інтерв'ю можна зупинити в будь-який момент.

В 2018 р. вступне наративне запитання звучало приблизно так: «Розкажіть, будь ласка, про себе і про свою участь у війні на Сході України». Запитання не зачитували, а доносили своїми словами. Програма, що містила відкриту нарацію про себе на початку, додавала автобіографічну складову і давала можливість за бажанням розказати про свій довоєнний життєвий шлях. Перевага автобіографічного інтерв'ю над тематичним полягає у тому, що свій конкретний життєвий досвід (який вивчає дослідник) людина вміщує в цілий життєпис. Це відкриває ширші перспективи для аналізу усних першоджерел. Усна історія незавершеного минулого — це про досвіди, які «перетікають»: активні майданівці добровольцями пішли воювати чи волонтерили для фронту, або ж на волонтерстві не зупинялися і йшли до дав ЗСУ чи добровольчих батальйонів, або ж не маючи змоги далі воювати, поверталися в цивільне життя і волонтерили для військових.

Тематичні блоки другої структурованої частини програми інтерв'ю охоплювали питання про суспільно-політичну ситуацію в Україні напередодні та під час війни, перебування в зоні бойових дій, воєнний побут, спілкування з місцевим населенням, волонтерську допомогу, повернення з війни і реабілітацію, адаптацію до цивільного життя, роздуми про досвіди війни.

Ті, хто пройшов війну загалом неохоче говорив про пережите. Відчувалося, що співрозмовники не хотіли заглиблюватися у те, що вже минуло, вважали це глибоко особистим досвідом, з яким щоправда важко справитися самотужки. Воїн, для якого сучасна російсько-українська війна була вже другою в його біографії (називати свою першу війну він рішуче відмовився) наголосив: «*Как война забывается? Ты просто не говоришь про неё. Ты стараешься забыть это. Да,*

она к тебе сама приходит. Ты можешь каждую ночь воевать. Но чем ты меньше про неё говоришь, тем быстрее она забывается <кашляе>»⁶.

Тому програма напівструктурованого тематичного інтерв'ю добре «працювала» в проєктах з інтерв'ювання учасників Революції гідності [13] та волонтерів [14], але не «спрацьовувала» з воїнами. Відповіді на вступне широке наративне запитання були відчутно короткими. Це може свідчити також про те, що досвіди війни ще не інтегровані, не вписані в життєписи воїнів. Після короткої наративної оповіді інтерв'юери вимушено переходили не стільки до наративних запитань (запитань до вже розказаного для уточнення, розширення), скільки до блоків тематичних запитань, у яких рухалися за розповіддю нараторів, вибудовували розмову-діалог.

Про що учасники бойових дій розповідали в наративній частині? Здебільшого вони представлялися (вказували ім'я і прізвище (нерідко навіть якщо це було анонімне інтерв'ю), рідше називали рік і місце народження, рід занять) і коротко згадували як потрапили до зони бойових дій (мобілізовані за повісткою, в складі добровольчих формувань, за контрактом та ін.), деколи вказували час перебування на фронті. В кожній нарації при цьому наголошували на добровільному усвідомленому своєму рішенні: «*На війну пішов добровільно, після трьох місяців Майдану, <-> надивився, наприймався участі і зрозумів, що це так просто не закінчиться, і ми в складі трьох чоловік вирішили добровільно піти на схід, тому що у військкоматі нас брати не хотіли, так сталося, що ми потрапили зразу в батальйон «Азов», який на той момент вже достатньо був боєздатною одиницею»⁷; «*В АТО з 1 серпня 2014 року по вересень 2015 року пробув, <-> почти рік і місяць, чуть більше року і місяця. Ставлення — пішов туди добровольцем захищати свою Батьківщину»⁸; «*Мене звали [прізвище та ім'я], мені 32 роки. Вважаю що <-> Росія, можна сказати, напала на нас, забрали Крим, забрала потім Луганськ, Донецьк. <-> Ставлення моє до того***

⁶ Інтерв'ю з чоловіком 1968 р. н., записане 2 вересня 2018 р., мобілізований.

⁷ Інтерв'ю з чоловіком 1993 р. н., записане 11 листопада 2018 р., доброволець.

⁸ Інтерв'ю з чоловіком 1986 р. н., записане 28 жовтня 2018 р., доброволець.

негативне, скажем так. Сам я пішов добровольцем в [20]14 ще році. Призваний в серпні, кінець серпня. 28 чи 29 серпня, точно не можу пам'ятати... 7 вересня ми були вже в Луганській області. Вже, можна сказати, на передовій <усміхається>⁹.

Бійці добровольчих формувань зазначали, що «конфлікт назрівав давно»¹⁰, «до військового конфлікту на Сході ставився як до того, що мало відбутися»¹¹. В одиничних випадках воїни самі називали місця свого перебування в зоні АТО, здебільшого їх про це запитували інтерв'юери в подальшій розмові. Вже в кількох записах оповідачі рефлексували над пережитим досвідом: «Проїшов всі гарячі точки. Всяке бувало, конфлікти бували різні, що починали вони перші, провокації і всього. Ну якось помаленьку, живий здоровий, вернувся головне додому»¹²; «Мій вибір був зумовлений тим що я небайдужо відношуся до ситуації, яка зараз на Сході країни, мені було <-> важко дивитись на новини, коли ти дивишся як якісь хлопці... Чому хтось має там бути і втрачати своє здоров'я, сили і так далі, а хтось має ну просто сидіти по кафешкам, відпочивати як ні в чому не бувало. Мені здається що це стосується кожного, хоча, знову ж таки я нікого не засуджую, наприклад тих людей, які не хочуть служити, не хочуть воювати, тобто це — вибір кожного. Мій вибір був відслужити і, ну, якийсь свій внесок зробити в <-> долю нашої країни»¹³.

Опрацювавши записані в проєкті інтерв'ю, все більше схилиюся до думки, що розлогі нарації на початку завели б у глибокі травматичні спогади, з якими важко було б справитися інтерв'юерам і нараторам, або ж наратори, навпаки, закрилися б узагалі. В форматі питання-відповідь занурення у війну було неповним, ніби порційним. У відповідях на питання оповідачі або заглиблювалися у спогади, або на деякі питання відповідали дуже коротко. Деко-

ли прямо казали, що на це питання не хочуть відповідати або ж на це вказували їхні поверхові відповіді. Це, очевидно, свідчить про травмованість і небажання заглиблювати в пережите скільки б часу не минуло після повернення з лінії зіткнення.

Наратори більше розкривалися не на початку, а в середині й наприкінці розмови, коли втягнулися в оповідь і відчували зацікавленість інтерв'юера. Тоді їхні відповіді ставали помітно повнішими, наводили різні випадки-приклади про перебування на фронті. Це помітно зі самих інтерв'ю, але й на цьому наголошували інтерв'юери в протоколах до записів [12]. Важливе запитання наприкінці інтерв'ю — чи є щось, що хочуть додати, щось нерозказане досі. Якщо відповідали на це прикінцеве запитання, то глибоко розкривалися, нерідко ці сюжети були кульмінаційними в оповіді. Для нараторів інтерв'ю зазвичай було першою можливістю проговорити вголос свій досвід війни.

Отож, в проведених інтерв'ю домінували саме структуровані розповіді-відповіді на тематично згруповані запитання. Але й у відповідях на запитання було помітно про що воїни хотіли згадувати, а що, навпаки, упустили. Після кількох перших інтерв'ю це ще не так впадало у вічі. Однак при опрацюванні більше трьох десятків інтерв'ю в архіві усної історії стало очевидним, що найбільше учасники бойових дій розповідали про переддень, мотивацію і перший бойовий досвід та навіть більше про те, що було і після (повернення).

Мотивація. Перед обличчям війни

Лави Збройних сил України поповнило чимало мобілізованих чоловіків. Перші три хвили мобілізації відбулися 17 березня, 6 травня і 21 липня 2014 р. Багатьом прийшла повістка і вони «ховатися не стали», з гідністю прийняли випробовування, які на них чекали: «31 липня 2014 року призвали мене [...], — пригадавав командир відділення 128-ї окремої гірсько-піхотної бригади¹⁴. — В нашому підрозділі в розвідроті було 54 чоловіки. Із них чисто явних добровольців було чотири, але всі остальні не ховались, не тікали. Хоча серед них 90% мали на виробництві бронь. Але за бронь не ховалися»¹⁵.

⁹ Інтерв'ю з чоловіком 1985 р. н., записане 25 квітня 2018 р., мобілізований.

¹⁰ Інтерв'ю з чоловіком 1993 р. н., записане 11 листопада 2018 р., доброволець.

¹¹ Інтерв'ю з чоловіком 1992 р. н., записане 26 жовтня 2018 р., доброволець.

¹² Інтерв'ю з чоловіком 1989 р. н., записане 8 вересня 2018 р., мобілізований.

¹³ Інтерв'ю з чоловіком 1990 р. н., записане 3 квітня 2018 р., доброволець.

¹⁴ Тут і далі в тексті назви з'єднань, формувань, підрозділів Збройних сил України вказані згідно інтерв'ю і станом на 2018 р.

¹⁵ Інтерв'ю з чоловіком 1970 р. н., записане 20 червня 2018 р., мобілізований.

Хтось з нетерпінням чекав повістку і оббивав пороги військкомату, хтось з цим просто мирився. «В АТО, я поїхав вже в [20]14 році. Це був <-> призований... Ну як призований?» — згадував військовослужбовець 95-тої окремої аеромобільної бригади, учасник боїв за Слов'янськ, Лисичанськ, звільнення Степанівки, боїв за Дебальцеве. — Пішов я в воєнкомат десь... Десь ще спочатку, в березні, але там трошечки була ситуація, ще нікого не брали. В подальшому вже так же само я домовився з воєнкомом, що як буде вже якийсь призов... Я тоді... Тобто він мене викличе. Ну з часом, тобто воно проходило, проходило. І все до червня місяця. У червні вже мені подзвонили і сказали, що я маю збирати всі речі, що там буде розподілення у 80-й частині. [...]»¹⁶. «Рішення було з самого початку з перших подій в Криму. Вдома було оголошено, щоб ніхто не смів перешкоджати, все рівно буду там, оскільки срочну службу я служив, тому чекав свого моменту. Був мобілізований в серпні 2014 р. за повісткою, з колегою прийшли самі, все літо терпіли, чекали, а в кінці серпня задзвонили нам, написали повістку, ми прийшли і поїхали через чотири дні», — ділився мобілізований до 3-го батальйону територіальної оборони «Воля» (у подальшому 3 ОМПБ у складі 24 ОМБр)¹⁷.

Весною 2014 р. зародився добровольчий рух. 14 березня 2014 р. з Майдану Незалежності перші охочі вирушили на тренувальну базу в Нових Петрівцях біля Києва, сформували добровольчий батальйон і в квітні прибули до зони проведення АТО. Розповіді про війну добровольці розпочинали зазвичай зі своєї участі в Революції гідності. Після кривавих лютневих подій 2014 р. вони прогнозували російську агресію і були налаштовані продовжувати боротьбу: «В Києві я попав на події з 17 лютого, Жовтневий палац, тобто я ці всі речі застав. Ну і після того моя доля та як би була вже вирішена»¹⁸, «Ми з хлопцями, з якими перебували на Майдані, завжди вважали, що боротьбу потрібно продовжувати, що Революція гідності якраз це і спонукала, цю от росій-

ську агресію з боку сепаратистів — людей, які колись були громадянами України»¹⁹, «Здебільшого мною керувала ця несправедливість. [...] На той момент, бачучи, що відбувається на Майдані, бачучи, що відбувається після Майдану і що ну так просто все не закінчиться»²⁰.

Війна актуалізувала класичні чоловічі риси і моральні принципи: хоробрість, рішучість, витримку, честь. Чоловіки вважали своїм обов'язком і честю стати на захист Вітчизни, бо «це таке місце, яке не можна зрадити»²¹. «2014 рік, це був березень, мені прийшла повістка і я пішов по мобілізації. [...] Я думаю, що кожна людина, настояща людина, яка любить свою Батьківщину, вона повинна не думати, вона повинна захищати», — зазначив заступник командира з МПЗ 30-тої окремої механізованої бригади, учасник боїв на українсько-російському кордоні влітку 2014 р., вийшов з оточення, боїв за Дебальцеве, Мар'їнку²².

Нерідко оповідачі давали короткі, але дуже промовисті відповіді. Незалежність, територіальна цілісність і недоторканість України — те, що мотивувало її захистити²³. Ті, хто проходив строкову військову службу²⁴, і кадрові військові²⁵ особливо звертали увагу на те, що привселюдно присягали ніколи не зрадити українському народові й «зобов'язані захищати свою Батьківщину». Мотивувалися також відомостями, що «на цей час уже мої побратими воювали на сході, дехто вже і згинув, і таке рішення колективне піти добровільно»²⁶.

¹⁹ Інтерв'ю з чоловіком 1996 р. н., записане 9 червня 2018 р., доброволець.

²⁰ Інтерв'ю з чоловіком 1995 р. н., записане 8 жовтня 2018 р., доброволець.

²¹ Інтерв'ю з чоловіком 1985 р. н., записане 25 квітня 2018 р., мобілізований.

²² Інтерв'ю з чоловіком 1974 р. н., записане 7 квітня 2018 р., мобілізований.

²³ Інтерв'ю з чоловіком 1985 р. н., записане 25 квітня 2018 р., мобілізований; інтерв'ю з чоловіком 1980 р. н., записане 9 квітня 2018 р., кадровий військовий.

²⁴ Інтерв'ю з чоловіком 1986 р. н., записане 28 жовтня 2018 р., доброволець.

²⁵ Інтерв'ю з чоловіком 1989 р. н., записане 5 листопада 2018 р., мобілізований, з 2015 р. кадровий військовий; інтерв'ю з чоловіком 1980 р. н., записане 9 квітня 2018 р., кадровий військовий.

²⁶ Інтерв'ю з чоловіком 1979 р. н., записане 26 травня 2018 р., доброволець.

¹⁶ Інтерв'ю з чоловіком 1993 р. н., записане 11 листопада 2018 р., мобілізований.

¹⁷ Інтерв'ю з чоловіком 1981 р. н., записане 26 квітня 2018 р., мобілізований.

¹⁸ Інтерв'ю з чоловіком 1992 р. н., записане 1 травня 2018 р., доброволець.

Всі оповідачі війну називали війною, а не спеціальною операцією, і твердо акцентували на цьому практично відразу на початку розмови. Це війна «двох держав, <-> з одної сторони є правда, а з другої сторони є нахабність, <-> нажива, смерть»²⁷. Втім, ще весною і на початку літа 2014 р. частина з них вважала події на сході України не війною, а воєнним конфліктом, який швидко себе вичерпає. Думалося, що «може це за кілька місяців дійсно закінчиться [...]», думав, що я піду <-> собі на кілька місяців, все закінчиться, я поступлю в університет»²⁸, «всі їхали і думали, що це є Антитерористична операція, яка закінчиться буквально може через дві-три неділі»²⁹, «ми приїхали <-> біля Луганського аеропорта, Волнухине. [...] там сто кілометрів, ніби, до границі, я вже думав вот-вот ми вже зараз доб'єм»³⁰. На момент інтерв'ювання в 2018 р. бойові дії 2014—2015 років у Донецькій та Луганській областях всі опитані однозначно називали війною, а не Антитерористичною операцією (АТО) і жодного разу не згадали про Операцією Об'єднаних сил (ООС) (з 30 квітня 2018 р.). «Це справжня війна. І ніяка назва — антитерористична операція чи операція об'єднаних сил — її не маскує. От і все»³¹, — зазначив один з воїнів.

Війна стала реальністю, до якої не були готовими. Досвіду бойових дій бракувало не лише щойно мобілізованим, але й військовослужбовцям, працівникам силових структур, які, обираючи професію, не передбачали участі у війні вже незадовго. Прикордонник, який опинився в епіцентрі атаки кількох сотень проросійських бойовиків 2—4 червня 2014 р. на Луганський прикордонний загін Державної прикордонної служби України [15], ділився: «Я підписав контракт на три роки в Держприкордонслужбі, 2013 р., на кінці року. Якраз, якраз після того як я підписав контракт почалися на Майдані, почалися мітин-

ги і яюсь я сам навіть не зрозумів коли вже приїхав в Луганськ, коли приїхав туди і я вже потім почав розуміти куди я приїхав, куди я вже. [...] Ми поїхали в Луганський прикордонний загін, там декілька ночей переночували і нас перенаправили в відділ «Станично-Луганське». [...] Мені на той момент було вісімнадцять років, <-> коли я підписав контракт...<---> Я навіть представлення не мав, нас навіть до такого не готували, чесно скажу... до таких, <-> до таких дій»³². Цивільні й тим паче не могли уявити, що колись візьмуть до рук зброю. «Вибрав собі професію стати поваром, мені подобалося куховарити, подобалося помагати батькам по кухні і мріяв стати відомим поваром. — згадував учасник боїв за місто Іцастя, Луганську ТЕС, 32-й блокпост у складі 80-тої окремої аеромобільної бригади. — І я взагалі не задумувався над тим, що я буду колись воювати, чи тримати автомат в руках. Я себе в цьому навіть не бачив і я з тим життя не пов'язував»³³.

Вся попередня коротка чи більш тривала підготовка (фізична, психологічна, моральна) перетворилася в ніщо при перших бойових зіткненнях. Спогади воїнів літа 2014 р. свідчать, що було «розуміння того, куди я їду, я знав, на що я йду»³⁴, «всі знали куди вони йдуть»³⁵, «я себе налаштував на те, що буде дуже тяжко»³⁶, але ніхто не був готовим до того, що насправді його чекає. Бійці добровольчих батальйонів ділилися спогадами про добру підготовку, але в зоні бойових дій війну кожен пізнавав заново: «[...] В нас були спеціалісти, хороші спеціалісти і основи ми якісь знали, ми думали, що ми знали. Нам сказали, що ми знаєм і ми думали, що ми знаєм»³⁷; «Нам все пояснювали, нам все показували, але коли ти попав в саму гущу тих всіх ситуацій, це не передати, ну, не навчити ніко-

²⁷ Інтерв'ю з чоловіком 1974 р. н., записане 7 квітня 2018 р., мобілізований.

²⁸ Інтерв'ю з чоловіком 1993 р. н., записане 11 листопада 2018 р., мобілізований.

²⁹ Інтерв'ю з чоловіком 1974 р. н., записане 7 квітня 2018 р., мобілізований.

³⁰ Інтерв'ю з чоловіком 1977 р. н., записане 14 березня 2018 р., мобілізований.

³¹ Інтерв'ю з чоловіком 1970 р. н., записане 20 червня 2018 р., мобілізований.

³² Інтерв'ю з чоловіком 1995 р. н., записане 7 квітня 2018 р., кадровий військовий.

³³ Інтерв'ю з чоловіком 1988 р. н., записане 6 травня 2018 р., мобілізований.

³⁴ Інтерв'ю з чоловіком 1993 р. н., записане 11 листопада 2018 р., мобілізований.

³⁵ Інтерв'ю з чоловіком 1990 р. н., записане 3 квітня 2018 р., доброволець.

³⁶ Інтерв'ю з чоловіком, записане 18 серпня 2018 р., доброволець.

³⁷ Інтерв'ю з чоловіком 1995 р. н., записане 8 жовтня 2018 р., доброволець.

ли нікого. Тільки, ти мусиш сам це пережити»³⁸. Тепер кадровий військовий згадував: «С міста в кар'єру» — це якраз про мене цей вираз. До учебки, до перших полігонів навіть автомат ніколи в руках не тримав. І буквально від моменту, коли я взяв автомат перший раз в руки, і як я опинився фактично в найгарячішій точці на Сході, пройшло менше, ніж півроку»³⁹.

Військові відверто розповідали про страх, який відчували в дорозі на схід України і ще більше відразу після приїзду. У дорозі «потягом через всю Україну, два ешелони, хтось шуткував, хтось плакав, хтось два-три дні був задуманий, в основному всі були такі настроєні, щоб скоріше всьо закінчилося і планували, що ми повернемося, повернемося. Все буде добре»⁴⁰. Про те, що найскладнішим було побороти страх, згадували практично всі, хто були в зоні ведення бойових дій. Таких зізнань чимало і в опублікованих спогадах [1]. Говорили про невідомість і неясність після приїзду, про неспокій в очікуванні безпеки і лише одиниці казали про свій страх бути вбитим чи важко пораним. Частина готувала себе до найгіршого: вирушали на війну, бо «хотілося дуже домогти от всім чим можеш, навіть ціною свого власного життя»⁴¹. «На сході ти маєш себе настроїти, що кожен день, може бути останнім для тебе», — ділився доброволець батальйону спеціального призначення «Львів», учасник боїв за Дебальцеве, військовослужбовець ЗСУ⁴².

Наратори відкрито зазначали, що людині, яка не побувала на лінії зіткнення, важко відчутти війну, якою вона є: «[...] це потрібно було тільки фактично пережити самому. Комуś пояснювати це неможливо»⁴³, «[...] навіть не знаю, як тобі правильно сказати тому, що той, хто там не був,

цього може й не зрозуміти»⁴⁴, «Тільки побувавши на війні, можеш її розуміти, розуміти більше...»⁴⁵. Перший обстріл не могли забути, його згадували практично в кожному інтерв'ю: «[...] накрило нас смерчачами. Я ще такого не бачив, в небі воно зривається, червоне, як салюти, але сипить тільки осколками до землі <-> і всі втікали, хто куда...»⁴⁶.

Аналізуючи проектні інтерв'ю, виразно помітно, що важкі спогади (нерідко про перші дні після прибуття на передову, найскладніші пережиті моменти) глибоко не ворушили: згадували поверхово або, навпаки, лише окремі моменти. Ділилися найважчими ситуаціями на передовій, коли в складі лише кількох осіб утримували важливу віддалену позицію і всі не вірили, що хтось з них залишиться в живих, і тому не відправляли їм підмогу. Розповідали про довіру, взаємодію і підтримку в групі. Згадували ті моменти, коли доводилося приймати доленосні рішення, коли потрапляли в оточення і ризикували опинитися в полоні, коли рятувалися і прийняли бій, відходили практично без набоїв і кілька кілометрів несли на собі пораненого.

Після повернення. Як війна змінює

Наративи про (не)адаптацію до цивільного життя після повернення є широко представлені в інтерв'ю з воїнами 2014—2015 років, записаними в 2018 році. Виразно відчутно, що це ще свіжі й травматичні історії. Для відновлення знадобилося чимало часу і зусиль: «довгий час проходив», «мені десь знадобилося, якщо чесно, то десь два-три роки», «півроку треба було, півроку, щоб прийти в себе, хоч і їхав туди підготовлений <->, і знав, куди їду», «напевно до року часу, важко відходив, [...] якось пристосовуюсь до такого спокійного життя», «я важко відходила від поїздок», «дуже тяжко, чесно, дуже тяжко», «так потихонько-потихонько, ніби за два роки так 50% вже це відійшло, а на скільки це ще продовжиться не знаю».

Важко було відразу після повернення, потрібен був час на психологічне перелаштування: «[...] рух машин, куча людей, а ти привик там півроку ба-

³⁸ Інтерв'ю з чоловіком, записане 18 серпня 2018 р., доброволець.

³⁹ Інтерв'ю з чоловіком 1990 р. н., записане 3 квітня 2018 р., доброволець.

⁴⁰ Інтерв'ю з чоловіком 1979 р. н., записане 26 травня 2018 р., доброволець.

⁴¹ Інтерв'ю з чоловіком 1989 р. н., записане 5 листопада 2018 р., мобілізований.

⁴² Інтерв'ю з чоловіком, записане 18 серпня 2018 р., доброволець.

⁴³ Інтерв'ю з чоловіком, записане 18 серпня 2018 р., доброволець.

⁴⁴ Інтерв'ю з чоловіком 1986 р. н., записане 28 жовтня 2018 р., доброволець.

⁴⁵ Інтерв'ю з чоловіком 1989 р. н., записане 5 листопада 2018 р., мобілізований.

⁴⁶ Інтерв'ю з чоловіком 1988 р. н., записане 6 травня 2018 р., мобілізований.

чити із собою пару чоловік, одну бойову машину і більше нікого, тишина ну і стрільба»⁴⁷. Шокувала різка межа між світом війни, де «помирають хлопці», і світом цілком мирного життя: «дискотеки, всі ходять, гуляють, сонечко світить, всі тішаються»⁴⁸. Вже дорогою додому «дивувало нормальне життя»: «[...] я їхав десь шість годин стоячи, я їхав з Луганська, Старобельська до Харкова, далі з Харкова до Києва. Цю дорогу всю я стоячи їхав, не було місця, автобуси були дуже переповнені. В Харкові теж, коли зійшов на автостанції, зразу поліцейські, зразу вони там перевіряють військових або людей, в яких є дуже великі сумки. Нас зразу почали перевіряти, ми всьо викладати з сумок, теж сумки великі. І було незвично, такий непривичний рух, шум людей, дуже-дуже багато людей було. Всі ходили, всі просто такі займаються своїми справами і це було для мене дуже непривично. Цьому я здивувався дуже, але далі, далі якось поступово привик до цього»⁴⁹.

Втягнутися сповна в цивільне життя заважали спогади — «пам'ять дає про себе знати, якісь певні моменти, які не дають тобі розслабитись», «деякі речі є такі, які хочеться забути, але вони є, вони існують, вони з тобою будуть іти весь час», «воно і зараз, воно ще сниться». Наші співрозмовники називали це «післявоєнним синдром», «воєнним синдром» чи просто «синдром». Це насамперед спогади про побратимів, які загинули, і почуття провини: «[...] якесь почуття вини, що не зберіг, хоч я усвідомлюю, що в ті моменти, я не міг поступити інакше, щось зробити, але воно, напевно, постійно буде переслідувати мене все своє життя»⁵⁰; «Ти задаєшся питання чому? Навіщо? Чи можна було цього уникнути? Чи можна було щось поміняти?»⁵¹.

Провина вцілілого є формою посттравматичного стресового розладу. Виникало нестерпне бажання повернутися на фронт: «до своїх побратимів», «я

там потрібен», «дуже тяжко було мені звикнути з тим, що я мушу бути тут», «через два-три тижні мене почало трошечки накривати, що треба назад вертатися, як там без мене», «назад тягнуло, дуже тягнуло, здавалося, що все правильно там», «там зовсім інша атмосфера і ти нею якось так заражаєшся, а тут... неможливо знаходитись тут знаючи, що там відбувається».

Відкрито ПТСР називали стан, коли «пропадає бажання до роботи, до близьких, ну до всього. Пропадає бажання якось нормально жити, а замість того появляются дуже велике бажання служити або себе самознищувати»⁵²; «[...] до сих пір не можуть себе знайти. Так називаєм між собою «блукуючі душі»: хтось знаходить розраду в горілці, хтось в якихось <--> незрозуміло<--> в яких забавах, там <--> в азартних іграх, ше в чомусь, але в кінцевому результаті більшість, більшість просто себе губить, втрачає і не бачить <--> ніякого просвітку, крім далі війни»⁵³. Великий прогрес — усвідомлення своєї проблеми і визнання потреби її пропрацювати. «Ніхто не реабілітує тебе ліше як ти реабілітуєш себе сам. Можеш ходити до психіатра, психолога. Якщо ти закритий, якщо ти в собі не розібрався, то ти не реабілітуєшся ніяк. Якщо ти того не розумієш, треба дуже хороших спеціалістів, які розуміються на тонкощах людської психології»⁵⁴, — ділився доброволець батальйону «Азов», який перебував у зоні бойових з липня 2014 р. по травень 2018 р.

Спостерігали за собою замкненість («я не хотів нікого бачити перші два-три тижні»), нерівноваженість, злість, прояви неконтрольованої агресії. Не хотіли, щоб їм співчували і їх жаліли. Більше наводили не свої, а чийсь приклади (не)адаптації до цивільного життя (особливо коли йшлося про найгірші випадки). Реабілітація після поранення, біль і фізичні випробування нерідко давалися легше за психологічні наслідки. Дехто зізнавався, що в перший період почав зловживати алкоголем чи лікувався в психіатричній лікарні. Найважче було «не

⁴⁷Інтерв'ю з чоловіком 1992 р. н., записане 1 травня 2018 р., доброволець.

⁴⁸Інтерв'ю з чоловіком 1985 р. н., записане 25 квітня 2018 р., мобілізований.

⁴⁹Інтерв'ю з чоловіком 1995 р. н., записане 7 квітня 2018 р., кадровий військовий.

⁵⁰Інтерв'ю з чоловіком 1974 р. н., записане 7 квітня 2018 р., мобілізований.

⁵¹Інтерв'ю з чоловіком, записане 18 серпня 2018 р., доброволець.

⁵²Інтерв'ю з чоловіком 1995 р. н., записане 7 квітня 2018 р., кадровий військовий.

⁵³Інтерв'ю з чоловіком 1989 р. н., записане 5 листопада 2018 р., мобілізований.

⁵⁴Інтерв'ю з чоловіком 1993 р. н., записане 11 листопада 2018 р., доброволець.

зламатись», «не доводити себе до депресії»⁵⁵: «Ти залишаєшся, якщо так по суті розібратися, один на один. Всім байдуже на тебе, ти це прекрасно розумієш і якимось сам починає виходити з тої ситуації. То печальна ситуація насправді»⁵⁶.

Повернутися до нормального життя допомагали постійна зайнятість, улюблені заняття («голову забивати роботою», «навчився готувати на війні, вдома тепер готую я») і спорт: «[...] коли мене, як я кажу «накривало», я завжди собі ставив зранку мету. Ну так як, грубо кажучи, на Сході теж. Що я маю зробити сьогодні, певний якийсь, ну розпорядок дня, певну якусь роботу. І я себе тою роботою, тими справами, я себе трошечки розряджав. І воно поступово, воно пройшло»⁵⁷. Дехто зазначав про залучення до корисних справ («волонтерка», «почав виховувати дітей на вишкільних дитячих таборах, з патріотичного виховання давати лекції в школах»), а відтак, — про відчуття своєї потрібності та значущості в суспільстві. Робити щось для інших і, таким чином, давати собі відчуття принесеної користі — один з дієвих способів побороти синдром провини вцілілого.

Воїни проводили більше часу в колі своїх рідних і друзів. Багато з них наголошували, що родина завжди була надійною опорою: «підтримувала завжди протягом всього того часу», «коли я зривався деколи, то ставився з розумінням», «в першу чергу — сім'я, сім'я і сім'я», «сама краща реабілітація — це було те, що жінка, дитина в мене нормально відносилися, було все спокійно», «дякую моїм батькам і близьким, які максимально зробили мені комфортні умови, максимально мене підтримували».

Війна не відпускає, оповідачі відверто зізнавалися: «Ця війна завжди залишиться в голові, її вже звідти не викинеш, як би ти не хотів — ні фізично, ні психологічно»⁵⁸; «<—>ну це на все життя, в будь-якому випадку, це вже наше життя по-

діляється на “до” і “після”»⁵⁹. Воїн, який уже мав воєнний досвід до 2014 року, але навідрізь відмовився про це згадувати, ділився: «Ну как любая война, как у меня первая война, так и вторая война, оно для меня большие отпечатки. Вроде бы уже прошло Бог знает сколько лет, ну будем говорить тридцать лет уже прошло, а мне до сих пор еще первая война снится»⁶⁰.

«Я тут поставив собі планку, що до певного місяця року, я не буду будувати якісь плани. Є таке поняття «роторний двигун», він коли виключається, він ще довго крутиться. Поки в мене той внутрішній двигун не зупиниться, не зможе в другу сторону розкручуватись, <-> до того моменту я не буду будувати ніяких планів. «А які в тебе плани?». «А ніяких». «А як це?». «А вот так». <сміється>, — ділився доброволець батальйону «Азов» з відстані половини року після повернення зі зони бойових дій, де перебував з липня 2014 р. по травень 2018 р. — Людина, яка з війни приходить, <-> вона не те, що думає по-іншому. В неї світогляд інший. Дуже багато ситуацій в побуті, коли люди починають розробляти якийсь план, я вже бачу кінцевий результат. Я вже йду і роблю. В мене це все якось швидше, все лишне — в сторону»⁶¹. У мирному житті воїни більше зосереджені та зібрані, готові миттєво мобілізуватися і досягати результату. Вони спостережливі, уважні до деталей, це допомагало їм вижити на війні.

Війна змінила звички, цінності, світогляд. «[...] стараюсь цінувати кожен день прожитий, бачити маленькі радості, які до того не помічав», — ділився бойовий медик⁶². Воїни знають цінну життя, тому наголошували, що стали більше його цінувати, радіють кожному дню і стараються його «прожити дуже позитивно і з якоюсь користю»: «[...] сидячи в окопі чи йдучи на зачистку певних територій, я розумів те, що я можу не повернутися. Зараз на мирній території я розумію, що я не маю морального права використовувати свої дні для якихось

⁵⁵ Інтерв'ю з чоловіком 1993 р. н., записане 11 листопада 2018 р., мобілізований; інтерв'ю з чоловіком 1969 р. н., записане 18 квітня 2018 р., військовий медик.

⁵⁶ Інтерв'ю з чоловіком 1993 р. н., записане 11 листопада 2018 р., мобілізований.

⁵⁷ Інтерв'ю з чоловіком, записане 18 серпня 2018 р., доброволець.

⁵⁸ Інтерв'ю з чоловіком 1978 р. н., записане 31 березня 2018 р., співробітник МВС України, «за власним бажанням подав себе в списки, щоб поїхати в зону АТО».

⁵⁹ Інтерв'ю з жінкою 1983 р. н., записане 19 жовтня 2019 р., військовий медик.

⁶⁰ Інтерв'ю з чоловіком 1968 р. н., записане 2 вересня 2018 р., мобілізований.

⁶¹ Інтерв'ю з чоловіком 1993 р. н., записане 11 листопада 2018 р., доброволець.

⁶² Інтерв'ю з чоловіком 1969 р. н., записане 18 квітня 2018 р., військовий медик.

незрозумілих ситуацій чи незрозумілих вчинків»⁶³; «І: Можливо на останок хочете щось порадити мирному населенню, людям, які там не були? О.: Щоб люди просто цінували те, що мають, от кожен день, кожна хвилину, кожен свій шанс зробити <-> щось тому, що людина прокидається зранку, вона може зробити дуже багато справ, а є такі люди, які вже ніколи не прокинуться, от це найгірше. Просто треба пам'ятати <->, розуміти <-> і тишитись, тишитись тому, що живеш, що кожен день бачиш своїх рідних, своїх близьких, і можеш щось зробити, і треба щось робити, отак»⁶⁴.

Висновки. Після широкомасштабного російського вторгнення в лютому 2022 р. в Україні відбувся сплеск ініціатив з документування свідчень війни, частина з яких є усноісторичними. Втім, усна історія російсько-української війни бере свій початок раніше. Практично від самого початку воєнних дій в 2014 р. тривали проекти збору усних свідчень учасників Революції гідності, у яких уже була присутня війна, а незадоволю розгорнулися ініціативи інтерв'ювання воєнних досвідів внутрішньо переміщених осіб, волонтерів і безпосередньо самих українських воїнів. В усіх проектах з документування свідчень війни до і після 2022 р. визначальним має бути розуміння того, що усна історія — це творення комплексу нових історичних джерел, з якими можна працювати відразу, але й також у близькому чи навіть далекому майбутньому. А це вимагає від дослідників грамотного методологічного та етичного підходу до організації, проведення, зберігання і подальшого використання зібраних свідчень.

Сплеск усноісторичних ініціатив з документування війни після 2022 р., метою яких є, насамперед, документувати, тобто фіксувати й архівувати свідчення повномасштабного періоду, підштовхнув мене піти далі. По-перше, заглибитися в те, що вже є зроблене з усної історії війни впродовж 2014—2022 років і, по-друге, пробувати опрацювати й аналізувати ці вже зархівовані усні свідчення. В підсумку — на прикладі вивчення досвідів українських воїнів початку російської війни в Україні (2014—2015 років), записаних у 2018 р., які є невеликою частиною ширшої колекції записів усних свідчень, вдалося дійти

кількох важливих міркувань щодо методології усної історії війни та наративних репрезентації досвідів війни в записах із учасниками бойових дій. Представлені узагальнення не є остаточними, а формують підґрунтя для подальших поглиблених досліджень.

Практика записів усних свідчень у 2015—2021 роках з незавершеного минулого (з учасниками Революції гідності, волонтерами і українськими воїнами) дає змогу підсумувати, що методика глибинного напівструктурованого тематичного інтерв'ю спрацьовувала по-різному. Воїни практично не розкривалися у вступній наративній частині, а лише у відповідях на запитання. На відміну від учасників революції і волонтерів. Це відкриває ширшу дискусію: чи в травмаінформованих інтерв'ю ми можемо застосовувати «класичну» методику глибинного інтерв'ю?; як раніше вироблені добрі практики усної історії з вивчення минулого (не)працюють в усній історії війни?

Аналіз інтерв'ю як цілісної оповіді дав змогу виділити наративні сюжети, які ґрунтовно представлені в розповідях українських воїнів і які, навпаки, упускалися. Наративні репрезентації стосувалися насамперед передодня і початку бойового досвіду, але особливо життя після демобілізації, (не)повернення до цивільного життя і їхнього сьогодення: роздумів про впливи війни, оцінку проведення воєнних дій у 2014—2015 роках і в пізніший період, буднів українських воїнів і труднощів, з якими стикаються в повсякденному житті. На моментах до першого бойового досвіду і після повернення з війни воїни справді розкривалися, давали ґрунтовні відповіді й ділилися дуже особистим. Про час перебування в зоні ведення бойових дій, а також про воєнний побут, взаємини з місцевим населенням, волонтерську допомогу та інше говорили, але це не були оповідні наративні сюжети, а радше відповіді на запитання інтерв'юера. Якщо в розмовах траплялися глибші занурення у війну, то це було не так часто і стосувалося складного пережиття: важких обстрілів, критичних ситуацій, втрати побратимів, яке інтерв'юери своїми запитаннями свідомо не поглиблювали.

Опрацювання інтерв'ю з воїнами початку російсько-української війни (2014—2015 років) дає змогу усним істориками працювати над методикою подальших записів усних свідчень з учасниками бойових дій, аналізувати помилки і успіхи, адже запит на ці записи є і буде постійним. Представлені наративні репрезентації

⁶³ Інтерв'ю з чоловіком, записане 18 серпня 2018 р., доброволець.

⁶⁴ Інтерв'ю з чоловіком 1989 р. н., записане 5 листопада 2018 р., мобілізований.

війни і нерідко відверті особисті історії воїнів 2014—2015 років занурюють дослідника і суспільство у війну якою вона є, у труднощі, з якими стикаються воїни після повернення, у проблематику наслідків війни, що тільки актуалізувалися після широкомасштабного російського вторгнення в лютому 2022 р.

1. *АД 242 (аеропорт Донецьк). Історія мужності, братерства і самопожертви*. Уклад. І. Штогрін. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 352 с.
2. *У вогняному кільці. Оборона Луганського аеропорту*. С. Готов та ін. Харків: Фоліо, 2018. 540 с.
3. Кілар А., Пікулицька Х., Булка С. *Воїни світла: Університет і війна*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2021. Ч. 1. 400 с.
4. Подобна Є. *Дівчата зрізають коси. Книга спогадів*. Київ: Люта справа, 2018. 346 с.
5. Зіненко Р. *Ловайський щоденник*. Пер. з рос. Т. Рассадкіна. Харків: Фоліо, 2017. 288 с.
6. Харченко Г. *Щоденник артилериста*. Харків: Фоліо, 2019. 284 с.
7. *Усна історія російсько-української війни (2014—2015 роки)*. Ред. кол. серії В. Мороко, Р. Молдавський, С. Білівненко та ін. Вип. 1. Київ: К.І.С., 2015. 176 с.
8. *Усна історія російсько-української війни (2014—2016 роки)*. Ред. кол. серії Г. Васильчук, В. Мороко, Р. Молдавський та ін. Вип. 2. Київ: К.І.С., 2016. 464 с.
9. *Усна історія російсько-української війни (2014—2016 роки)*. Ред. кол. серії: В. Мільчев, В. Мороко, Р. Молдавський та ін. Вип. 3. Київ: К.І.С., 2017. 200 с.
10. *Усна історія російсько-української війни (2014—2016 роки)*. Ред. кол. серії Вл. Мороко, С. Білівненко, Вал. Мороко та ін. Вип. 4. Київ: К.І.С., 2018. 384 с.
11. *Усна історія російсько-української війни (2014—2016 роки)*. Ред. кол. серії Вл. Мороко, С. Білівненко, О. Штейнле та ін. Вип. 5. Київ: К.І.С., 2019. 432 с.
12. Боднар Г. *Усні свідчення воїнів початку російсько-української війни (2014—2015 рр.): виклики дослідження. Війна, наука та емоції: (не)проговорене. Збірник матеріалів Міжнародного воркшопу (м. Чернігів, 21—22 лютого 2024 р.)*. Ред. С. Маховська. Київ: ТОВ «Юрка Любченка», 2024. С. 76—87.
13. *Майдан від першої особи. Регіональний вимір*. Вип. 3: у 2 ч. Ч. 2: Львівська — Чернігівська області). Уклад.: Г. Боднар, О. Доброер, Т. Ковтунович, О. Морозова, О. Стукалова [та ін.]; відп. ред.: Т. Привалко; Укр. ін-т нац. пам'яті. Київ: К.І.С., 2018. 432 с.
14. *Про гідність. Волонтерський рух в Україні 2013—2017 років*. За ред. О. Аркуші та М. Литвина; упоряд. Г. Боднар, О. Лукачук, Л. Хлипавка; Національна академія наук України, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича. Львів, 2018. 816 с.
15. Луганський прикордонний загін передислоковано. *Державна прикордонна служба України*. 4 червня 2014 р. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/lyganskij-prikordonnij-zagin-peredislokovano/> (дата звернення: 14.08.2024).

REFERENCES

- Shtohrin, I. (Ed.). (2016). *AD 242 (Donetsk Airport). A Story of Courage, Brotherhood, and Self-Sacrifice*. Kharkiv: Klub Simejnogo Dozwillia [in Ukrainian].
- Hlotov, S. (Ed.). (2018). *In the Fiery Ring. The Defense of Luhansk Airport*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
- Kilar, A., Pikulyts'ka, Kh. & Bulka, S. (2021). *Warriors of Light: The University and the War (Part 1)*. L'viv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Podobna, Ye. (2018). *The Girls Cut Their Braids. A Book of Memories*. Kyiv: Liuta sprava [in Ukrainian].
- Zinenko, R. (2017). *Ilovaisk Diary*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
- Kharchenko, H. (2019). *Artilleryman's Diary*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
- Moroko, V., Moldavs'kyj, R. & Bilivnenko, S. (Ed.). (2015). *Oral History of the Russo-Ukrainian War (2014—2015)* (Issue 1). Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
- Vasyl'chuk, H., Moroko, V. & Moldavs'kyj, R. (Ed.). (2016). *Oral History of the Russo-Ukrainian War (2014—2016)* (Issue 2). Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
- Mil'chev, V., Moroko, V. & Moldavs'kyj, R. (Ed.). (2017). *Oral History of the Russo-Ukrainian War (2014—2016)* (Issue 3). Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
- Moroko, Vl., Bilivnenko, S. & Moroko, Val. (Ed.). (2018). *Oral History of the Russo-Ukrainian War (2014—2016)* (Issue 4). Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
- Moroko, Vl., Bilivnenko, S. & Shtejnle, O. (Ed.). (2019). *Oral History of the Russo-Ukrainian War (2014—2016)* (Issue 5). Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
- Bodnar, H., & Makhovs'ka, S. (Ed.). (2024). Oral Testimonies of Soldiers of the Beginning of the Russo-Ukrainian War (2014—2015): Challenges in the Research Phase. In: S. Makhovs'ka. *War, Science and Emotions: (Un)spoken. Collection of the International Workshop Materials (Chernihiv, 21—22 February 2024)* (Рр. 76—87). Kyiv: Yurko Liubchenko [in Ukrainian].
- Privalko, T. (Ed.). (2018). *Maidan in the First Person. The Regional Dimension*. Lviv —Chernihiv Regions (Issue 3, part 2). Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
- Arkusha, O., & Lytvyn, M. (Ed.). (2018). *On Dignity. Volunteer Movement in Ukraine 2013—2017*. Lviv [in Ukrainian].
- State Border Guard Service of Ukraine. (2014, 4 June). *Luhansk Border Detachment Relocated*. Retrieved from: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/lyganskij-prikordonnij-zagin-peredislokovano/> (Last accessed: 14.08.2024) [in Ukrainian].